

М.І. Чмаравя

**РЭЦЭПЦЫЯ ЧЭХІІ І ЧЭХАЎ
У БЕЛАРУСКАЙ МАСТАЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ**

Вядома, што літаратурныя кантакты адбываюцца на шматлікіх узроўнях і маюць самыя разнастайныя формы. Сярод іх значнае месца займаюць нарысы аб вандроўках або мастацкае ўспрыняцце іншаземных краін і народаў. Практычна

не заўважанай у беларускім літаратуразнаўстве застаецца беларуская мастацкая рэцэпцыя Чэхіі і чэхаў – народа, культурныя і літаратурныя ўзаемасувязі з якім маюць цікавы і рознабаковы характар.

Якуб Колас першым у беларускай літаратуры стварыў вобраз чэха ў сваёй паэме “На шляхах волі” пра першую сусветную вайну і Кастрычніцкую рэвалюцыю. Вядома, што чэшскія легіянеры ў складзе войск Аўстра-Венгрыі вымушаны былі выступіць супраць царскай Расіі. Народны паэт малое вобраз афіцэра Яна Крочака са шчырай сімпатыяй як прадстаўніка братняга славянскага народа. Чалавек самай мірнай прафесіі, настаўнік Ян Крочак “шануе людскасці правы, не злоўжывае правам сілы”¹ [1. С. 330] нават тады, калі ў складзе захопніцкай аўстрыйскай арміі ўступае на Валынь, дзе жывуць героі паэмы. Крочык сам гаворыць пра сябе: “Я шанавець людзей прывык, // я не гвалтоўнік, не насільнік, // я – славянін і ваш прыхільнік” [2. С. 335]. І людзі, якіх спачатку палохае варожы мундзір Крочака, разумеюць, што “ён не вораг славяніну, бо ён таксама славянін”, і што “вельмі штучны іх раздор, // ды і якая ў іх варожа, // у мас працоўных з Віслы, Сожа, // з Уральскіх і Карпатскіх гор” [1. С. 336]. Як бачым, Якуб Колас у вобразе Крочыка падкрэслівае тыповыя, а разам з тым, істотныя рысы ў ментальнасці чэхаў: павагу да правоў чалавека, дэмакратызм, адданасць ідэі славянскага адзінства, якая асабліва гучала актуальна ў час сусветных войнаў. Народнага паэта радніла з Чэхаславакіяй і асабістае веданне ім гэтай дзяржавы. З захапленнем ён пісаў у 1935 годзе, што “з усіх краін, якія праехалі мы па дарозе ў Парыж, найлепшае ўражанне пакідае Чэхаславакія” [цытуецца па: 2. С. 79]. Дасягненні чэхаў у справе адраджэння роднай мовы і культуры, эканамічны рост незалежнай славянскай дзяржавы ўспрымаўся Я. Коласам як прыклад для Беларусі. Падобны погляд на Чэхаславакію выказвалі таксама М. Багдановіч (артыкул “Браты чехі”) і Я. Купала².

Паэтычны вобраз “сэрца” Чэхіі, яе сталіцы Прагі, стварыла Ларыса Геніюш. Беларуская мастачка слова адлюстравала

¹ Тут і далей падкрэслена намі – М.Ч.

² Гл.: Чмаравя М. Рэцэпцыя творчасці Я. Купалы ў міжваеннай Чэхаславакіі // Славянскія літаратуры (праблемы развіцця): 36. арт. / Пад рэд. І.А. Чароты. – Мінск: РІВШ БДУ, 2004. – С.116–122.

незвычайную прыгажосць гэтага магічнага горада, які даў ёй прытулак на доўгія гады. Л. Геніюш ўбачыла Прагу па-свойму і гэтым самым паклала пачатак рэцэпцыі Прагі ў беларускай літаратуры.

Паэтычная прыгажосць Прагі атрымалася зусім іншай, чым прыгажосць Прагі каменнай. Л. Геніюш асабліва захапляецца горадам увечары і ўначы, калі ў цішы лепей можна засяродзіцца, разгледзець яго прыгажосць. Наймілейшы пейзаж – Влтава і выгляд на Градчаны. Ён, дарэчы, самы папулярны і вельмі запамінальны для кожнага, хто наведае гэтыя мясціны хоць раз у жыцці. У паэтычнай фантазіі паэткі Влтава ўяўляецца цэлым аркестрам, які разам з ветрам-дырыжорам іграе сімфонію зорнай ночы (“На струнах Вэлтавы”). Чароўная з’ява ўзнікае перад вачыма Л. Геніюш: зліццё нябёсаў і вады ў адзінае цэлае. *“Нават не маглі б // вочы распазнаць – // ці прад намі злыб, // ці нябёсаў гладзь”* [2. С. 134]. Незвычайную прыгажосць вячэрняй чэшскай сталіцы стварае паэтка ў вершы “Вечар над Прагаю”. Л. Геніюш дакладна заўважае, што Прага імлістая, туманная, і гэтая акалічнасць надае гораду своеасаблівую афарбоўку. Імлістасць вельмі характэрна раніцою і ўвечары, калі места выглядае заспаным або як бы знаходзіцца ў дрэмоце, а дамы нібы *“ў хмары пльвучы туманнымі стрэхамі”*, *“вежамі ў неба ўпіраюцца сіняе”*. Мастацкае ўспрыняцце Прагі Л. Геніюш мае падабенствы з некаторымі творами чэшскіх пісьменнікаў. Прыгадаем уражанні Ёрдана, героя рамана Вілема Мршціка “Santa Lucie” (1893), які прыехаў вучыцца ў Прагу з Маравіі і хутка стаў абаронцам пражскіх помнікаў, іх выключнага каларыту, усяго, што зрабіла Прагу адным з прыгажэйшых еўрапейскіх гарадоў: *“Увесь першы дзень прасядзеў ля акна і пазіраў на Прагу: пад яе нагамі ляжаць і кураць лёгкія воблакі дыму праз гарбатыя хрыбты стрэх. А ў вечаровым сутонні яна была найпрыгажэйшай... Нібы створаная з цяжкіх каменяў, стаяла нямая, агромністая, як бы надзьмутая сваімі шчокамі да бліскача-залатой зямлі падчас заходу сонца. Апускалася ў попельныя тоны надвячорка, а з яе гушчыні вырасталі, як цені, дамы, вежы, купалы, храмы, уся Прага – на першы погляд, ціхая, як сон, як нерухомая маска, прыкрытая празрыстым вэлюмам імглы надвячорка”*³ [цыт. па: 4. С. 10]. Пачуцці Ёрдана “выдаюць” аўтарскае захапленне гора-

³ Тут і далей пераклад з чэшскай наш – М.Ч.

дам у хвіліны яго дзённых, вячэрніх і начных перасатварэнняў. І ўсё ж як чэшскія, так і беларускія мастакі слова апяваюць Прагу тады, калі горад яшчэ не прачнуўся або калі знаходзіцца ў вячэрняй дрымоце. Вобразны малюнак Прагі ў Л. Геніюш лёгкі, празрысты, нібы створаны з паветра. Белыя клубы дыму пакрываюць горад, быццам вэлюмам, ствараючы непаўторны воблік. Падобная мастацкая рэцэпцыя Л. Геніюш яднаецца з паэтычнай рэцэпцыяй Прагі яшчэ аднаго выдатнага чэшскага паэта Яраслава Сейферта, у якога зорная начная Прага – гэта таксама аркестр, дзе граюць флейты і арфы, а дамы і скульптуры нібы рухаюцца або плывуць у паветры: *“a ja jsem ve tmě uviděl // vzlétou tu sochu bez kříděl”* – *“а я ў змроку ўбачыў, // як узляцела скульптура без крылаў”* [4. С. 14].

Звернем увагу на тое, што чэшскія майстры слова ўспрымаюць Прагу больш інтымна. І гэта натуральна, бо з гэтым месцам часта звязаны іх асабісты лёс. Але ж беларускую і чэшскую рэцэпцыю яднае галоўнае – апяванне Прагі як чуда, як старажытнай казкі, як чароўнага сну. Для Ларысы Геніюш Прага – гэта сівая мінуўшчына, са старажытнымі будынкамі, якія пад пяром беларускай паэтки адухаўляюцца і набываюць вобраз вартаўнікоў. Незлічоныя вежы ў горадзе нагадваюць паэтцы людскія рукі, узнятыя ўгару падчас малітвы. Усё мае на сабе пячатку спакою, засяроджанасці, нават нейкай урачыстасці, і магчыма, у такія хвіліны ўспамінаўся “Нёман стары”. “Граніт векавых вежаў” быў тымі лекамі, з дапамогай якіх можна было пазбавіцца хоць на нейкі час ад настальгіі. Часцей за ўсё старажытныя гатычныя вежы, што цягнуцца ў неба, Л. Геніюш успрымае як *“нашы стройныя таполі”*, паэтка нібы злучае Влтаву і Нёман. Прыгажосць краявідаў у Празе яна параўноўвае з роднымі, блізкімі яе сэрцу, беларускімі пейзажамі. Як *“тапалёвую готыку”* – менавіта так праз нацыянальнае светабачанне ўспрымае Л. Геніюш Прагу.

Акрамя таго, беларуская паэтка адчувае даўнасць гістарычных і культурных повязяў нашых народаў: *“Бег плаўны Вэлтавы, лес вежаў стрункіх... // Таму край ваш сэрцу ўжо мілы, // што госцымі былі тут ў старыя вякі // Сапегі, князі Радзівілы. // Каб разум, каб веда сваю паглыбіць, // з навукі гарачаю смагай // свой кідалі Нёман і хвалі Дзвіны – / да чэшскай спяшаліся Прагі”* [6. С. 59-60]. Л. Геніюш удзячная Чэхіі за кожнага беларускага сына і жадае быць пераемніцай

справы ў імя Беларусі, наследуючы заветы яе славутага земляка: “За прыязні даўняй адзнакі, // за кожнага нашага сына – // прымі сёння, Прага, падзяку // ад унучкі Францішка Скарыны!” [З. С. 79].

Працяглы побыт у Чэхіі дазволіць беларускай паэтыцы пазней даць у сваёй “Сповідзі” трапныя, крытычныя, далёка не адназначныя назіранні адносна асэнсавання самасвядомасці беларуса як славяніна ва ўзаемаадносінах з прадстаўнікамі іншых славянскіх народаў, у прыватнасці чэшскім. Разам з тым, блізкае знаёмства з чэхамі дапамагло Л. Геніюш убачыць сапраўдныя вартасці свайго – беларускага народа: “У Чэхах я адразу адчула вельмі нямілую з’яву – там выразна не любілі т. зв. чужынцаў” [6. С. 244], “<...> культура, якую я вынесла са свайго дому, нічоў не ўступала хвалёнай еўрапейскай. Чэснасць і ветлівасць, праўдзівасць і смеласць, гасціннасць, ахвярнасць і крыху такі розуму адразу пакарылі тых, якія мяне ведалі. <...> Калі я да іх [чэхаў – М.Ч.] прыгледзелася, дык і народ наш не быў горшы ні ў чым за іх. “Слаўны бубны за гарамі, а як прыдуць – роўны з намi”, — падумала я сабе. Вось каб нам даць такую самастойнасць, як маюць яны, і мы ўмелі б працаваць для сябе не горай за іх, бо й нашы людзі талковыя” [6. С. 244]. “Наогул, чэхі – гэта былі такія славяне, аб якіх мне ніколі не снілася. Славянства яны разглядалі не як расу, а як роднае па крыві брацтва з любоўю й вялікай надзеяй на яго ў будучыні. На граніцах славянства зраділася такая аж маліцвенная адданасць яму, аб якой, напрыклад, ніколі не думалі палякі, асабліва ў адносінах да нас” [6. С. 244], “мне падабалася, што на вуліцах цудоўнай Прагі мы свабодна гутарылі на роднай мове й ніхто не паказваў на нас пальцамі, не высмейваў нас і не праследваў нас, як гэта было ў Польшчы” [6. С. 244]; “усё мне тут было новым, але не лепшым, чымсьці ў нас. Сытасць ніколі не была маім ідэалам, а вось чалавечнасць заўсёды. Чэхаў я часам не разумела – яны маглі плакаць, калі птушанятка ўпала з гнязда, і спакойна праходзіць міма чалавека ў бядзе. Усё ў іх лічылася на “коруны”⁴, і кожным трэцім словам у гутарцы іхняй была “коруна”. Тут не верылі так моцна ў Бога, як у маім краі, <...> здавалася мне, што ў нас сумленне, ахвярнасць, праўда ў адносінах да людзей жуды вышэйшыя. Чыста было ў іх усюды ў

⁴ Чэшская грашовая адзінка.

вялікі парадак ва ўсім, і гэта я падзіўляла” [6. С. 245], “Прагаю я захаплялася болей, як людзьмі ў ёй, якія, тады, здавалася мне, былі куды ніжэй яе велічнасці. Некранутая войнамі Прага захапляла, прамаўляла гісторыяй старых будынкаў, вузенькіх вулачак сярэднявечча. Прагу я палюбіла, але кахала толькі маю Беларусь” [6. С. 245].

Такім чынам, Ларыса Геніюш першая ў беларускай літаратуры стварыла мастацкі вобраз Прагі, які атрымаў сваё далейшае развіццё ў творах іншых беларускіх пісьменнікаў.

Максім Танк, наведваўшы сталіцу Чэхаславакіі пасля вайны, таксама ўбачыў Прагу праз вобразы, якія адлюстроўваюць беларускую стыхію: “Яшчэ відаць здалёк Градчан // гатыцкі лес святога Віта⁵ [7. С. 65]. Сімвал Чэхіі і чэхаў – Прагу, яе візітоўку – Карлаў мост, Максім Танк успрымае ў вобразным і рэальным свеце як злучыва паміж “небам і зямлёй”, “між песнямі старой і новай”.

Услед за Ларысай Геніюш і Рыгору Барадуліну пазней уявіцца знешні воблік Прагі не інакш, як “тапалёвая готыка”. Менавіта так называецца цыкл ягоных вершаў, які з’явіўся пасля наведвання Чэхаславакіі (1982).

Беларускі паэт спявае гімн старажытным камяням, якія трымаюць на балючых плячах прышлыя вякі (“Маленне камянёў”), блукае па знакамітай Златай вуліцы, па-свойму асэнсоўваючы яе назву (“Залатая душа”), шукае Скарынавы сляды і праменні яго сонца на вежах, дзякуючы Празе за тое, “што была тады” (“Скарынавы сляды”). Р. Барадулін малюе Прагу ўдзень, калі яна напаўняецца гукамі і галасамі сучаснага горада, нібы ўся працуе, як агромністая фабрыка, увечары, калі выразна адчуваецца пах піва са знакамітых пражскіх гаспод. У паэтычны радок народнага паэта Беларусі пранікае жыццёвы рытм Прагі 1980-х гадоў з тэхнакратычнай цывілізацыяй XX ст., развагі аб маральна-этычных праблемах, якія прыйшлі разам з эканамічнымі і сацыяльнымі зменамі ў чалавечым грамадстве (“Прагулянкі”).

Варта звярнуць увагу на цікавы момант. Пачатак верша “Зноў Прага з пальцамі дажджу” Рыгора Барадуліна мае перазовы з вершам папулярнага чэшскага паэта-авангардыста Вітэзслава Незвала, які ў 1936 годзе выдаў зборнік, прысве-

⁵ Гатычны касцёл у Празе (храм святога Віта).

чаны месцу, нібы створанаму для паэзіі, – “Praha z prsty dešte” (“Прага з пальцаў дажджу”). Гэта сведчыць аб тым, што Р. Барадулін быў знаёмы з асобнымі творамі чэшскай літаратуры і, у прыватнасці, з чэшскай рэцэпцыяй Прагі і Чэхіі.

Уважлівыя назіранні беларускага паэта над чэшскай сталіцай дапамагаюць яму трапна заўважыць, што Прага – горад не толькі высокіх дахаў, але яшчэ і ... кошак. У вершы “Вечаровае развітанне” Р. Барадулін падкрэслівае, што кот у Празе сімвалізуе дух сярэднявечча, своеасаблівы і нязменны арыбут гэтага месца. Рэцэпцыя беларускага паэта супадае з успрыняццем Прагі Яраслава Сейферта, шчырага і адданнага аматара свайго горада, які таксама назваў яго “*месцам стрэх і кошак*” (“Вечар у семінарскім садзе”).

Звыклія ўяўленні аб Празе, Чэхіі як краіне гатычных вежаў і шматлікіх іншых помнікаў самых розных стыляў узбагачаюцца своеасаблівым мастацкім успрыняццем Р. Барадуліна. У параўнанні з чэшскімі мастакамі слова, якія “афарбоўваюць” Прагу ў спакойныя, стрыманыя колеры – залаты, белы, блакітны, попелны, Рыгору Барадуліну гэты горад здаецца незвычайна яркім, як “*святочная паштоўка*”. Беларускі паэт пашырае паэтычнае ўяўленне пра “вастрастрэсную” Чэхію, ствараючы ўласныя арыгінальныя метафары (край, дзе “*рабіны-дамы тлеюць “польмнаверхія*”).

Р. Барадулін прыслухоўваецца да гукаў і слоў чэшскай мовы, выяўляючы яе глыбінную сутнасць, у якой, па слухным выразе паэта, “*першаславянствам пахне фраза неперакладаемая*” [8. С. 303].

Вядомы беларускі паэт не толькі малое касмапалітычны вобраз Прагі. Ён асабліва звяртае ўвагу на славянскую сутнасць Чэхіі ўвогуле, дзе, нягледзячы на іншаземную культурную экспансію, “*Сусед прыцішыць не паспеў // славянскі голас, вочы, рукі*” [8. С. 306].

Прага, Чэхія Рыгору Барадуліну не ўяўляецца далёкай, незнаёмай, экзатычнай. У сваім цыкле вершаў, прысвечаным Чэхаславакіі, паэт вывучае, даследуе гэты край і адначасова як бы глядзіць адтуль, здалёку, з гунту іншай культуры на сваё, роднае. У яго вершах пераплятаюцца рэаліі Прагі, Чэхіі з усім славянскім і беларускім (вершы “Сваяк салігорцаў”, “Гудзьба”, “Напамін Успаміну” і інш.). Чэшскі край аб’ядноўваецца з Беларуссю не толькі славянскім каранем, але і

канкрэтнымі трагічнымі старонкамі з нядаўняй гісторыі. Вершы беларускага паэта пра чэшскую Хатынь – вёску Лідзіцэ (“Агонь і кроў”), канцлагер у Тэрэзіне (“Тэрэзін”) – яскравае таму пацверджанне.

Не менш цікавы матэрыял для асэнсавання асаблівасці ўспрыняцця братняй славянскай краіны дае паэзія Л. Дранько-Майсюка, С. Панізініка. Пры ўсім гэтым трэба адзначыць, што беларускую рэцэпцыю Чэхіі і чэхаў яднае тое, што незалежна ад краіны і мовы, чужое заўсёды спасцігаецца і выяўляецца праз прызму любові да роднага краю, праз спецыфічнае беларускае ўспрыняцце, праз асэнсаванне свайго месца сярод славянскіх народаў. Беларускі паэтычны вобраз Чэхіі і чэхаў – гэта крок у пошуку ўласнага, індывідуальнага ўяўлення пра іх.

На наш погляд, рэцэпцыя славянскіх краін у беларускім мастацкім слове досыць важкая і чакае свайго далейшага вывучэння. Апроч таго, як адна з формаў міжлітаратурных узаемасувязяў яна паслужыць развіццю актыўнага дыялогу паміж славянскімі літаратурамі, выяўляючы ў своеасаблівай і цікавай форме адметнае і самабытнае ў кожнай славянскай літаратуры.

Літаратура:

1. Колас Я. Збор твораў: У 14 т. – Мінск, 1976. – Т. 10.
2. Мажэйка А. Письменник вельмі блізкаі нам (творчасць Я. Коласа ў Чэхаславакіі) // Маладосць. – 1962. – № 11.
3. Геніюш Л. Белы сон: вершы і паэмы. – Мінск, 1990.
4. Macht J. Praha poetická. – Praha, 1990.
5. Praha očima Jaroslava Sejferta a Ivana Svatoše: Výbor básní. – Praha, 1998.
6. Геніюш Л. Выбраныя творы. – Мінск, 2000.
7. Танк М. Збор твораў: У 6 т. – Мінск, 1978. – Т. 2.
8. Барадулін Р. Выбраныя творы : У 2-х тт. – Мінск, 1984. – Т. 2.